

כיף לי לשחק

"זכותו של כל ילד לקבל חינוך איכותי, וזכותו לשחק ולהיות שותף פעיל במשחק"

פאטמה קאסם, מפקחת גני הילדים במגזר הערבי וזאדה בדארנה, מחנכת וחוקרת בתחום החינוך לגיל הרך.

"תמיד עולים לי כל הזיכרונות מהילדות, איך שיחקנו בכפר ובשכונה בהרבה משחקים עם עוד ועוד חברים. כולם היו מכירים את כולם. שיחקנו במה שיש; שיחקנו בבובות שעשינו ובאוהל שבנינו וקשרנו אותו לעץ חרוב. המשחק היה הילדות שלנו, היה הדרך ללמוד, לחשוב, להתמודד ולהתנסות, והכי מעניין, היה לנו כיף. אף פעם לא היה משעמם ותמיד היינו מבקשים רשות לעוד ועוד זמן לשחק. עם כל הזיכרונות שעולים לי בכל פעם אני אוהבת לחזור לשם, לכפר, לשכונה, כי בפינה שמאחורי הבית של ההורים שלי מתחת לעץ התות, נשאר לי משחקים שכל פעם מחזירים אותי כדי להתבונן, לצחוק, ולהתחבר למקום מחדש".

זה מה שסיפרה סוהא, האימא והגננת, שאף פעם לא הפרידה בין משחק ללמידה, וסיפרה תמיד על זכותם של ילדים לשחק ולהיות שותפים ופעילים במשחק.

למשחק חשיבות מרובה להתפתחות בגיל הרך, שלב שבו הילדים לומדים באמצעות המשחק, והתפיסה היא שהילד זקוק לזמן ולמרחב של פעילות משחקית לשם התפתחותו התקינה. מחקרים הדגישו את חשיבותו של המשחק לסוגיו ובמיוחד המשחק החופשי, המשחק הדרמטי והסוציו-דרמטי או משחק ה"כאילו" כגורם המשמעותי ביותר להתפתחות ועיצוב אישיותו של הילד. רבות נכתב על התרומה הניכרת של המשחק מבחינה קוגניטיבית, לשונית, חברתית, רגשית וסנסומוטורית.

חוקרים רבים התייחסו למשחק בהיבטים שונים כגון המשחק כאמצעי ללמידה או כמשקף את המציאות, אולם גם כביטוי ליצירתיות. דרך המשחק, הילד רוכש ידע, מפתח יכולות, מביע רגשות ומחשבות, מאמץ התנהגות, רוכש מיומנויות ומחזק את הביטחון העצמי ואת עצמאותו. הוא לומד להכיר את הסביבה ואת יחסי הגומלין ומערכת הקשרים השונים שבה, ובכך הוא מפתח כישורים חברתיים, נורמות וערכים. כמו כן, רבים הם המחקרים המכירים בהשפעת התרבות והסביבה על התכנים והמשמעויות של המשחק, בנוסף לגל רחב של מחקרים המכירים בהשפעת עמדות הורים ומחנכים כלפי התפתחות המשחק וכלפי הזמן והמרחב המאפשרים לו משחק והזדמנות לשחק. לאורך השנים התפתח האופי ודרך הביטוי של המשחק ועבר מהלכים ושינויים חברתיים ותרבותיים רבים:

- הילדים הצעירים בימינו מבלים יותר זמן במשחק פסיבי כגון משחקים דיגיטליים ופחות זמן במשחק אינטראקטיבי עם ילדים אחרים;
- תעשיית הצעצועים וייצורם התפתחו מאוד ואלה אינם הצעצועים של פעם. הדמויות המסמלות את הצעצועים ממותגות ומיוצגות בצורה מדויקת, ואילו בעבר, הילד עצמו ייצר את הצעצוע שלו והילדים היו מפגינים תרחישים באמצעות דמיון ויצירתיות;
- המשחק הפך יותר מובנה ומאורגן ופחות ספונטני, עם פחות זמן לשחק במשחק חופשי, היזום על ידי הילדים עצמם ומהווה הזדמנות לפתח אפשרויות חדשות ולדמיין עולמות חדשים.

חשוב לזכור כי ביכולתם של ילדים בגיל הגן ליצור התנסויות ולהעלות רעיונות חדשים תוך שימוש בטכניקות משחק שמקורם הילד עצמו, עולמו הפנימי והחוויית שלו. בפעילות כזאת, היזומה על ידי הילדים קיים יסוד יצירתי והזדמנות ללמידה, לפיתוח וטיפוח יכולותיו וחווייתו.

הגננות מעידות כי פעמים רבות הייתה להן הזדמנות ללמוד מהילדים. רעיונות רבים שפותחו ויושמו בגן, מקורם הוא בהשראה ממשחקי ילדי הגן. בגן הן התלהבו ממה שהילדים עושים, ואיך הם יודעים לעשות דברים מאוד יצירתיים מעבר למה שחשבו או תכננו. (כן, זה חשוב, מעניין, וחובה לאפשר לילד להציע הצעות ופעילויות שהוא מזמן לעצמו ולילדים אחרים, לתת להם את האפשרויות לשחק, פשוט לשחק, כי הילדים הזוכים במשחק יודעים להיות יצירתיים, מאלתרים, מתרגשים וממציאים רעיונות ויוזמים כללים חדשים).

בכל ילד יש הכישרון הטמון בפוטנציאל, ועלינו לאפשר לו לצמוח

סביבה המכוונת יוזמות הילדים

חשוב שילדי הגן ייזמו יוזמות ולא רק יחקו ויגיבו להוראות. כדי לעודד זאת, הגננת היא הדמות המטמיעה תרבות המאפשרת יוזמות והתנסות, מה שתורם לרמה גבוהה של אקלים גן מיטבי ואיכותי. הגננת יכולה להטיל תפקידים, לתת לילד להוביל ולאפשר לו להיות היוזם והמנהיג. כדי להצליח בתהליך זה, יש ליצור סביבת למידה שאין בה הפרדה בין משחק ללמידה, שיש בה את המאפיינים הבסיסיים של סביבה ואקלים גן ייחודי המושתת על פתיחות, כנות ותקשורת טובה - להקשיב זה לזה ולתת מקום של כבוד הדדי.

סביבה המכוונת יוזמות היא:

סביבה חינוכית בטוחה ומעודדת, המאפשרת לילד תמיכה, שותפות ושיח, סביבה המבוססת על אווירה מקבלת, תומכת וחמה, אווירה אינטימית של בית, המעניקה תחושת ביטחון ונינוחות. הגננת היא הדמות שמשרה אמון ופתיחות, ויוצרת מרחב ביטחון רגשי וחברתי במערכת היחסים בינה לבין הילדים ובין הילדים לבין עצמם. רמה גבוהה של אמון נותנת לילד חסינות כדי שיעז להביע את רעיונותיו ודעותיו בלי לפחד מכישלון. בכך נטבע אחד המאפיינים המהותיים של המשחק היזום על ידי הילדים שהדגש במשחק הוא בתהליך ולא בתוצר ובתוצאה "מותר לי לנסות".

אקלים אתגרי מאפשר התנסות ומחזק את תחושת המסוגלות של הילד. באקלים כזה, הילדים הם בעלי מוטיבציה פנימית וחשים הנאה ומשמעות בעבודתם. כאשר הם רואים את העשייה כהזדמנות למיצוי עצמי והנאה, הם יהיו מוכנים להשקיע יותר. באקלים המאפשר חופש פעולה, בחירה ואוטונומיה, ומשתנה בהתאם לצורכיהם של הילדים, הילדים תופסים את הדברים כמעניינים.

מרחב שיח: השפה היא אחד הכלים המשמעותיים בסביבה מכוונת יוזמות. מרחב שיח מדרבן לחשוב, לשוחח, לשאול שאלות, לבדוק חלופות. לפעמים אף אין צורך בהסבר מיותר. חשוב לתת לילדים להביע את רעיונותיהם, להקשיב, לנהל דיאלוג, "בואו נחשוב ביחד", "נעשה ביחד", "ננסה ביחד", "מה דעתכם?" "אולי זה יתאים יותר?" "אולי נשתמש ב...". וכן הלאה. תפקיד המבוגר כאן משמעותי ביותר, במיוחד באיכות השפה (עשירה, דלה) שהוא משתמש בה והדרך שבה הוא אומר את הדברים (התלהבות לעומת זלזול) הכלה ועידוד ליוזמה מחדש.

סביבה גמישה ודינמית: סביבת למידה המזמנת משחק היא סביבה דינמית, גמישה במתן אפשרויות זמן למשחק בהתאם לצרכים, מגיבה ונענית לרצונם ולצורכיהם של הילדים כקבוצה ושל כל ילד בנפרד. במקביל, היא מזמנת התנסות בשיטות שונות ומגוונות של הוראה המעלה רעיונות חדשים ומתחדשים. זו היא סביבה שתכיר בנוכחותם של הילדים ותעזור לבנות בסיס של תחושת ביטחון ושייכות למקום. אם הגנת רואה שהמשחק באותו יום הולך ומתרחב ויש בו דינמיקה שאי-אפשר להפסיק בגלל אילוצים מסוימים, היא יכולה לאפשר עוד זמן להמשיך או להציע שהמשחק ימשיך מחר ומחרתיים וכן הלאה, יעבוד במהלכים ובתחנות ובכל פעם יתרחב ויקבל ממדים חדשים.

סביבה עשירה ברעיונות ואמצעים חדשניים: לבחור תכנים מעניינים, לחשוב על פיתוח סביבות למידה חדשניות, להביא אמצעים מתחדשים, כשהילד שותף ביצירת רעיונות, בהצעת תכנים בהעשרת החפצים והאמצעים, ביצירת סביבה עשירה בכלים ובאמצעים המתווכים בין האדם לסביבתו, סביבה המעוררת סקרנות ואת הרצון לשחק.

רוח משחק והומור: חשוב מאוד שהאווירה תהיה אווירה רגועה ככל האפשר. אווירה הנשענת על רוח משחק והומור, בדיחות וצחוק, משרה פחות לחץ ויותר שמחה, וגורמת לילדים להיות מאושרים.

תרומתה של הגננת לעידוד יוזמות הילדים וביצוען מתחילה מהתפיסה החינוכית-תרבותית שלה כדבר המשפיע על המשחק. עמדותיה וה'אני מאמין' שלה ישפיעו על אופי המשחק בגן שלה, ולפיהם היא יכולה להנחיל תרבות של גן המאפשר משחק. גננת שדוגלת בשיטת הוראה מבוססת משחק, מפתחת את כלי הפעולה לפיתוח ולעידוד רעיונות ויוזמות משחק של הילדים עצמם, ומהווה מקור אמון ופיתוח הלומד העצמי. בתהליך המשחק והמשחק היזום על ידי הילדים, לגננת יש תפקיד מרכזי של מתווכת, מעריכה ושותפה. לשם הטמעת תהליך שהילדים יוזמים, חשוב לחבר בין אבני היסוד של סביבה מעודדת יוזמות ובין חדשנות וגיוון באמצעים, ברעיונות ובבחירת התכנים המעניינים והמותאמים לילדי הגן שלה.

תרומתה של הגננת משמעותית ביותר בתהליך יצירת סביבה מכוונת יוזמות ויש לה תפקיד מרכזי בכמה מישורים:

בניית בסיס ידע והיכרות עם הילדים בגן שלה: להכיר את יכולותיהם, להבין את רצונם ולכבדם. דבר זה יבטיח מוטיבציה, השתתפות פעילה וידע בתכנים הנבחרים. ביחד יכולים הגננת עם הילדים לבחור ולהציע תכנים וללמוד ביחד, לקרוא ולצבור ידע. למשל, כשהם בוחרים תוכן מסוים, הם יכולים לגשת למקור מידע כמו אנציקלופדיה או אינטרנט או מקור אחר.

שותפות עם הילדים: לשתף את הילדים ביצירת סביבה בתוך הגן ובחצר - התומכת ביצירת הזדמנויות משחק ובלמידה שיתופית, ולאפשר לילדים לעצב מחדש את אזורי המשחק. הילדים מסייעים ופעילים בפיתוח רעיונות לארגון סביבה תומכת במשחק ומשתתפים בבחירת תוכן ובהקמת סביבות משחק חדשות. לעתים הילדים משתפים את הגננת, דבר האהוב על הילדים. כשמבוגרים משחקים עם הילדים, חשוב שהמבוגר לא ישתלט על המשחק. לפעמים הגננת בוחרת להשתתף ונותנים לה תפקיד מסוים בתוך המשחק; לפעמים היא מוזמנת לשחק וייתכן שתקבל את ההזמנה ותשתלב במשחק, או אם אינה יכולה בזמן הנתון להיענות להזמנה, הילדים צריכים לכבד את רצונה, אך עליה להיות

רגישה לאופן התגובה והפרשנות שלה ולהעביר מסר של הערכה להזמנה, גם אם אינה מקבלת אותה.

הימנעות מאווירה של תחרות וקונפליקט: יש להימנע מביקורת ומשיפוטיות, אלא לחבר את הילדים למטרה ולעודד אותם לעבוד ביחד ולעזור זה לזה. צריך שהגננת תהיה ערנית למה שקורה בגן שלה, כי לפעמים יש ילד המצפה מרחוק ועליה לחשוב איך להכיל, לשלב ולתמוך.

ערנות ורגישות לתגובה: אופן תגובתה של הגננת והיענותה לרעיונות של הילדים הם הדרך לפיתוח משחק. חשוב ביותר להעניק משמעות לכל יוזמה ולכל רעיון, לעודד התנסות יומיומית בחלל הגן ובחצר. גננות גם יכולות לעודד את הילדים, להציע רעיונות, לבנות סביבות משחק ולהציע תכנים. חשוב לזכור כי הצעות ויוזמות אינן נאמרות תמיד במפורש. לעתים רק משערים, מרגישים או מגלים שמשהו קורה כאן. המשפט **יש לי רעיון** הוא משפט נפוץ בגן. משמעותו: תקשיבו, יש לי מה להגיד. לפעמים זה משפט פתאומי שמאחוריו יש רעיון, ולפעמים הוא אמירה מסוימת. בכל מקרה יש לכבד את הרצון הזה ופשוט להקשיב, כי בכל רעיון ובכל אמירה כזו הילד מצפה מאתנו להקשיב לו, לנהל שיח, להציע הצעות, לבדוק חלופות ולשתף אחרים. לעתים הילדים מציעים ויוזמים בלי להשתמש בשפה. לעתים כשיש להם רעיון נהדר ויישומי, הם לא יגידו זאת במפורש ולא יגידו 'יש לי רעיון', אלא יתחילו בעבודה וייצרו.

הגננת וצוות הגן מזמנים תנאים פיזיים שיאפשרו למידה באמצעות משחק דרך העשרה וגיוון האמצעים, הכלים והחומרים הקשורים בתרבות וברוח המקום. הגננת וצוות הגן יעודדו את ההורים והילדים להביא מה שניתן מהבית אל הגן. החפצים, החומרים, המרחבים שזמינים לילדים, מהווים מקור השראה. למשל, יש בגן אזורים שבהם ילדים יכולים לשחק בחופשיות או שהגננת מאפשרת להם בזמן המשחק להיות גם בחוץ וגם בפנים. לפעמים, להוספת גירוי בלתי רגיל תהיה משמעות והמשחק ישתנה לכיוונים יצירתיים. לדוגמה, מזוודה שיצאה מכלל שימוש בבית, יכולה להביא את הילדים לשחק בנסיעה. ככלל, המשחק יתפתח יותר בעקבות העשרת הסביבה בכלים, בחפצים ובאבזרים מגוונים, כמו כן בעקבות גיוון של אמצעים וחומרים פתוחים וזמינים לילדים.

גמישות: חשוב לאפשר זמן ומרחבים בגן ובחצר. חשוב לאפשר לילדים להעביר חפצים ודברים ממרכז למרכז או מהגן אל חצר הגן; חשוב לאפשר להם לסדר את הדברים אחרת; לאפשר נגישות לחומרים פתוחים, למשחקים ולחפצים; לאפשר משחקי תפקידים בהקשרים מגוונים ולתת לילד ולילדה להתנסות בתפקידים שונים - פעם הוא אבא או אימא, בן או בת, עני או עשיר או דמויות מן הסיפורים, או בעל מקצוע כמו רופא, נהג, שומר, מורה או כל דבר אחר. בכך הילד ילמד לעבד את היחסים בין הדמויות השונות דרך הזדהות עם התפקידים שהוא משחק. יש לאפשר אוטונומיה ובחירה; לשתף את הילדים בקביעת סדר היום ובבחירת התוכן; לתת חופש לבחור וביטוי להעדפות; לתת לילדים לצאת מן השגרה, דבר שמביא את הילד לזמן אירועים ורעיונות מגוונים.

סביבה מכוונת יוזמות הילדים הן הבסיס לאיזון בין שלושת המרכיבים - סביבה תומכת, רעיון ואמצעים

המשחק הוא שיקוף של התרבות שהילדים חיים בתוכה. הגננת מתווכת בין הילד לסביבה. המשחק הוא שיקוף ומראָה למה שקורה בסביבה החברתית והתרבותית, והוא דרך לביטוי בהקשר לתרבות. חשוב ליצור חיבורים משמעותיים אפשריים בין הסביבה התרבותית לבין הרחבה הגנית; המשחק מתנהל בהקשר חברתי-תרבותי וצמיחתם של ילדים קשורה בהוויה החברתית הכוללת משפחה, חברה ותרבות והמקום הגאוגרפי. באמצעות ההקשרים החברתיים והתרבותיים, הילד מפתח את זהותו ואת תפיסת העצמי שלו ומפתח תחושה של שייכות וזהות למקום שהוא חי ונולד.

כאשר הילדים משחקים, ניתן ללמד אותם על ערכים ואמונות בחברה אליה הם משתייכים. הגן הוא המראה שמשקפת מה שקיים בחברה והוא גם ביטוי לרגשות ולהזדהות עם מה שקורה בחוץ, כמו, למשל, חתונה בשכונה או בכפר, המוזיקה, הקישוטים, התלבושת, הצלם והתמונות, ההזמנות, ההכנות והסידורים, המאכלים והמנהגים, הכלה והחתן, הרמקול המזמין את התושבים. כל אלה נכנסים אל תוך הגן. המוזיקה ששומעים הילדים מבחוץ מתחילה בריקוד של שתי בנות שמתרחב למשחק חתונה בכל מקום, בתוך הגן ובחצר. יצירת הזמנות ביצירה והשירה בפינת הבית, בחירת חתן וכלה, פתיחת המספרה, הבישולים במטבח הגן, הבגדים שבחרים ועוד... לפעמים המשחק מתרחב כשהוא בא מהבית ומהילדים שחיים בשכונה. כפרים קטנים מתאפיינים בכך שאותו משחק ששיחקו ביחד בסביבת הבית, נמשך גם בגן. חשוב שתהיה לו המשכיות ושהמשחק יקבל ביטוי בגן. לאירועים נוספים בסביבה יהיה ביטוי בגן ותהיה להם השפעה על הסביבה הגנית. הם מקבלים מקום במשחק, בתוכן ובשיחה בין הגננת לילדים ובין הילדים לבין עצמם, כמו החגים וההכנות להם, כמו קניית בגדים חדשים, עיצוב מתנות, וביקורים אצל קרובי משפחה ועוד.

ניתן לחזק מישור נוסף בתהליך **שותפות ומעורבות הורים**. הם יכולים לתרום את חלקם לטובת המשחק. דבר זה חיוני ביותר כי למשחק השתקפות יומיומית בגן; האווירה בגן ניזונה מהסביבה. כשטוב ושמח במשפחה ובסביבה, שמח בגן. ההורים יכולים לשתף את צוות הגן ולעזור בהעשרת סביבת המשחק ובהתפתחותו בכל הכיוונים, שותפות שמרחיבה את הידע של הילדים ומחברת עם מה שקורה בסביבה. לילדים יש יכולות. כל מה שצריך הוא לאפשר להם זמן ומרחב לשחק. כשהילדים משחקים הם יצירתיים; כשהם משחקים אומרים הכול על עצמם, על סביבתם, על עולמם הפנימי והחיצוני, מה הם חושבים ומה הם מרגישים.

יד ביד וביחד עם הילדים, המשחק מתפתח, דבר שיש לו השפעה מהותית על ההצלחה החינוכית והגן הופך למקום של השראה. הגננת מכירה יותר את יכולתם של הילדים כאשר היא מתבוננת, מכוונת, מייעצת ומתווכת; כאשר היא מחברת את כל אבני היסוד של הסביבה, מכוונת משחק יזום על ידי הילדים ומטמיעה דרך של למידה משמעותית, השתתפות ושותפות חיובית; כאשר היא מאפשרת לילדים לבנות תפיסה חיובית הן ללמידה והן בפיתוח תחושה חזקה של השתייכות למקום, מבטיחה רמה של יצירתיות ומצינונות, דרך של למידה משמעותית ורמה גבוהה כאשר הילד פעיל ואקטיבי, בעל עצמאות ויכולת. ילדים פעילים תופסים את יכולתם ללמד אחרים, ליזום ולהשתתף; הם מקבלים חלק מהאחריות, לומדים להיות עצמאיים, בעלי תחושה של יכולת לנהל שיח בתחושת רווחה אישית ומסוגלות היודעים לכבד את האחרים ותפיסתם נשענת על אמון וכבוד.

כגננות כדאי לנו ללמוד מהילדים את אמנות המשחק, ננשום עמוק ופשוט נתחיל לשחק

רשימת ספרות

- Bodrova, E. (2008). Make-believe play versus academic skills: A Vygotskian approach to today's dilemma of early childhood education. *European Early Childhood Education Research Journal*, 16(3), 357-369.
- Brown, S., & Vaughan, C. (2009). *Play, how it shapes the brain, opens the imagination, and invigorates the soul*. New York, NY: Penguin Group.
- Manutai, L. (2010). "Play...a waste of time?" Samoan and Tongan student teachers' views of play. University of Auckland, Faculty of Education, New Zealand.
- Wood, E. (2007). New directions in play: Consensus or collision. *Education 3-13*, 35(4), 309-320.

ילדים מזמנים סביבות משחק ולמידה

עלון מקוון לגננת

האגף לחינוך קדם יסודי, מנהל פדגוגי, משרד החינוך, תשע"ז